GENERALINIO ADVOKATO
MANUEL CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA
IŠVADA,
pateikta 2022 m. birželio 16 d.[1]

Byla C-289/21

IG
prieš
Varhoven administrativen sad

[*Administrativen sad Sofia-grad* (Sofijos administracinis teismas, Bulgarija) pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą]

„Prašymas priimti prejudicinį sprendimą – Energija – Efektyvaus energijos vartojimo skatinimas – Direktyva 2012/27/ES – Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnis – Teisė į veiksmingą teisių gynybą ir teisminę gynybą – Dėl Sąjungos teisės pažeidimo padarytos žalos atlyginimas – Nacionalinės teisės akto pakeitimas vykstant kasaciniam procesui“

1. Pagal Bulgarijos proceso teisę, kaip nurodyta šiame prašyme priimti prejudicinį sprendimą, skundai teismui dėl poįstatyminio norminio teisės akto iš esmės netenka savo dalyko, kai tas aktas yra pakeičiamas prieš priimant teismo sprendimą.

2. Pagrindinėje byloje asmuo, kuriam buvo taikyta ši procesinė taisyklė, po to, kai jo skundas buvo pripažintas netekusiu dalyko dėl norminio teisės akto pakeitimo, pareiškė ieškinį valstybei dėl deliktinės atsakomybės.

3. Teismas, kuris turi priimti sprendimą dėl šio ieškinio, nori iš esmės išsiaiškinti, ar ši procesinė taisyklė yra suderinama su teise į veiksmingą teisminę gynybą, užtikrinama Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 47 straipsnyje.

[1] Originalo kalba: ispanų.

I. Teisinis pagrindas

A. Sąjungos teisė

1. Direktyva 2012/27/ES[2]

4. Šios direktyvos 9 straipsnio 1 dalyje numatyta:

„Valstybės narės užtikrina, kad, jei tai techniškai įmanoma, finansiškai pagrįsta ir proporcinga galimam sutaupyti energijos kiekiui, elektros energijos, gamtinių dujų, centralizuotai tiekiamos šilumos ir centralizuotai teikiamos vėsumos ir buitinio karšto vandens tiekimui galutiniams vartotojams konkurencingomis kainomis būtų pateikiami [įrengiami] individualūs skaitikliai, kurie tiksliai parodo galutinio vartotojo faktinį energijos suvartojimą ir kurie pateikia informaciją apie tikslų laiką, kada ji buvo suvartota.“

5. Minėtos direktyvos 10 straipsnyje nurodyti informacijos, kuri turi būti pateikta vartotojams išrašomose sąskaitose, turinys ir ypatybės.

B. Bulgarijos teisė.

1. Administrativnoprotsesualen kodeks[3]

6. 156 straipsnyje numatyta:

„(1) <…> Kitiems atsakovams ir suinteresuotosioms šalims, kurioms ginčijamas aktas palankus, sutikus, administracinė institucija gali visiškai ar iš dalies panaikinti minėtą aktą arba priimti aktą, kurį ji buvo atsisakiusi priimti.

(2) Ieškovo sutikimas taip pat yra būtinas siekiant panaikinti aktą po pirmojo posėdžio.

(3) Panaikintas aktas gali būti vėl priimtas tik jei yra naujų aplinkybių.

(4) Jei kartu su skundu dėl akto pateikiamas ieškinys dėl žalos atlyginimo, nagrinėjama byla dėl minėto ieškinio.“

7. 187 straipsnyje nustatyta:

„(1) Skundams dėl norminių įgyvendinimo aktų netaikoma jokio senaties termino.

(2) Skundas dėl norminio akto nepriimtinas, jeigu jau buvo pateiktas skundas dėl tų pačių motyvų.“

[2] 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl energijos vartojimo efektyvumo, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2009/125/EB ir 2010/30/ES bei kuria panaikinamos direktyvos 2004/8/EB ir 2006/32/EB (OL L 315, 2012, p. 1).

[3] Administracinio proceso kodeksas (DV, Nr. 30, 2006 m. balandžio 11 d.)

8. 195 straipsnyje nurodyta:

„(1) Norminis įgyvendinimo aktas laikomas panaikintu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos.

(2) Norminio akto, pripažinto negaliojančiu ar kuris gali būti pripažintas negaliojančiu, teisines pasekmes kompetentinga institucija patvirtina *ex officio*, ne vėliau kaip per tris mėnesius nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo.“

9. Pagal 204 straipsnio 3 dalį, kai žalą sukėlė administracinis aktas, kuris buvo pripažintas negaliojančiu ar kuris buvo panaikintas, jo neteisėtumą konstatuoja teismas, kuriam pateiktas ieškinys dėl žalos atlyginimo.

10. 221 straipsnio 4 dalyje nurodyta:

„Kai administracinė institucija, kitiems atsakovams sutikus, panaikina administracinį aktą arba priima aktą, kurį ji buvo atsisakiusi priimti, *Varhoven administrativen sad* [Aukščiausiasis administracinis teismas] panaikina dėl procesinio pažeidimo teismo sprendimą, priimtą dėl to akto ar dėl tokio atsisakymo, ir nutraukia bylą.“

2. Zakon za otgovornostta na darzhavata i obshtinite za vredi[4]

11. Šio įstatymo 1 straipsnyje nustatyta:

„1. Valstybė ir savivaldybės atsako už žalą, padarytą fiziniams ar juridiniams asmenims neteisėtais teisės aktais ir jų įstaigų ar darbuotojų veiksmais ar neteisėtu neveikimu vykdant administracinę veiklą <…>.

2. Pagal 1 dalį pateikti skundai nagrinėjami [Administracinio proceso kodekso] nustatyta administracine tvarka <…>.“

II. Faktinės aplinkybės, ginčas ir prejudiciniai klausimai

12. Bulgarijos Respublikos ekonomikos ir energijos ministro priimto *Naredba Nr. 16-334/ 06.04.2007 za toplosnabdyavaneto*[5] 61 straipsnio 1 dalies 1 priede buvo įtvirtinta bendrosios nuosavybės teise priklausančiuose pastatuose suvartojamos šilumos energijos paskirstymo metodika (toliau – apskaičiavimo metodika).

13. IG dėl apskaičiavimo metodikos padavė skundą Nr. 1372/2016 *Varhoven administrativen sad* (Aukščiausiasis administracinis teismas, toliau – VAS).

[4] Įstatymas dėl valstybės ir savivaldybių atsakomybės už žalą (DV. Nr. 60, 1988 m. rugpjūčio 5 d.).

[5] 2007 m. balandžio 6 d. Įsakymas Nr. 16-334 dėl centralizuoto šilumos tiekimo (DV. Nr. 34, 2007 m. balandžio 24 d.).

14. 2018 m. balandžio 13 d. VAS (trijų teisėjų kolegija) patenkino skundą, nusprendęs, kad apskaičiavimo metodika neatitiko Direktyvos 2012/27 9 ir 10 straipsniuose nustatytų tikslų (kad sąskaitos už šilumos energiją būtų išrašomos pagal jos faktinį suvartojimą), todėl ji buvo pripažinta negaliojančia *ex tunc* [6].

15. Ekonomikos ir energetikos ministras dėl pirmosios instancijos teismo sprendimo padavė VAS kasacinį skundą Nr. 1318/2019 (jį turėjo nagrinėti penkių teisėjų kolegija).

16. 2019 m. rugsėjo 20 d. įsigaliojo naujas įsakymas, kuriuo visų pirma pakeista apskaičiavimo metodikos formulė.

17. 2020 m. vasario 11 d. VAS penkių teisėjų kolegija, turinti jurisdikciją nagrinėti kasacinį skundą, konstatavo, kad ginčas neteko dalyko. Savo sprendimą ji grindė tuo, kad apskaičiavimo metodikos 6.1.1 punkto pakeitimas lėmė jo panaikinimą, o pagal nacionalinę teisę teismai gali priimti sprendimą iš esmės tik dėl galiojančių nuostatų.

18. Taigi VAS penkių teisėjų kolegija pirmosios instancijos teismo sprendimą panaikino, nenagrinėjusi apskaičiavimo metodikos pagrįstumo. Šis sprendimas įsiteisėjo.

19. Esant tokioms aplinkybėms, IG kreipėsi į *Administrativen sad Sofia-grad* (Sofijos administracinis teismas, Bulgarija), prašydamas atlyginti 830 BGN žalą, atitinkančią pirmojo proceso išlaidas (byla Nr. 1372/2016), ir 300 BGN kaip neturtinę žalą [7], padarytą sprendimu, priimtu dėl kasacinio skundo Nr. 1318/2019.

20. Ieškinys dėl žalos atlyginimo yra pareikštas VAS, kuris prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusiame teisme veikia kaip atsakovas.

21. Atsižvelgdamas į tai *Administrativen sad Sofia-grad* (Sofijos administracinis teismas, Bulgarija) teikia Teisingumo Teismui šiuos prejudicinius klausimus:

„1. Ar norminio nacionalinės teisės akto nuostatos, kurią apeliacinis teismas prieš ją pakeičiant pripažino nesuderinama su galiojančia Sąjungos teisės nuostata, pakeitimas atleidžia kasacinį teismą nuo pareigos ištirti tą iki pakeitimo galiojusią nuostatą arba įvertinti jos suderinamumą su Sąjungos teise?

2. Ar ginčijamos nuostatos pripažinimas panaikinta laikytinas veiksminga Sąjungos teisės (šiuo atveju – Direktyvos 2012/27/ES 9 ir 10 straipsniais) garantuojamų teisių ir laisvių gynimo priemone, ar tokia teisių gynimo priemone laikytina nacionalinėje teisėje numatyta galimybė patikrinti, ar atitinkama nacionalinė nuostata prieš ją pakeičiant buvo suderinama su Sąjungos teise, įmanoma tik tada, kai kompetentingam teismui pateikiamas konkretus ieškinys dėl taikant šią nuostatą patirtos žalos atlyginimo, ir tik ieškinį pareiškusio asmens atžvilgiu?

[6] Teismo posėdyje VAS argumentavo, kad 2018 m. balandžio 13 d. sprendimas buvo pagrįstas kitais motyvais. Tačiau nutartis dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą šiuo klausimu yra kategoriška, o Teisingumo Teismas turi vadovautis teismo *a quo* pateikta informacija. Minėtos nutarties 5 punkte nurodyta: „2018 m. balandžio 13 d. <…> sprendimu <…> 6.1.1 punkte taikyta formulė <…> buvo panaikinta, nes ji neatitiko Direktyvos 2012/27 9 ir 10 straipsnių, perkeltų Energetikos įstatymo 155 straipsnio 2 dalimi, tikslo.

[7] Prašomą atlyginti žalą sudarė „nusivylimas, pyktis ir įžeidimas, patirti dėl aukščiausiųjų teisėjų, t. y. VAS kolegijos, sudarytos iš penkių teisėjų, veiksmų, kurie neužtikrino Sąjungos teisės veiksmingumo ir, užuot išsprendę ginčą, atsisakė vykdyti vykdomosios valdžios institucijų veiklos kontrolę“.

3. Jeigu į antrąjį klausimą būtų atsakyta teigiamai: ar leistina, kad ginčijama nuostata nuo jos priėmimo iki pakeitimo ir toliau reglamentuotų neribotos asmenų grupės, kurie dėl šios nuostatos nepareiškė ieškinių dėl žalos atlyginimo, teisinius santykius arba kad iki šios nuostatos pakeitimo nebūtų atliktas šios nacionalinės nuostatos suderinamumo su Sąjungos teisės nuostata vertinimas šių asmenų atžvilgiu?“

III. Procesas Teisingumo Teisme

22. Prašymas priimti prejudicinį sprendimą Teisingumo Teisme gautas 2021 m. gegužės 5 d.

23. Rašytines pastabas pateikė IG, VAS, Lenkijos vyriausybė ir Komisija. Visi jie, išskyrus Lenkijos vyriausybę, dalyvavo 2022 m. balandžio 6 d. vykusiame teismo posėdyje.

IV. Analizė

A. Pirminės pastabos

24. Prašymo priimti prejudicinį sprendimą dalyką, be abejo, lemia ginčas, kuris turi būti išspręstas byloje *a quo*. Pastarojoje tik keliamas klausimas, ar IG turi teisę gauti atlyginimą už žalą, jam padarytą dėl sprendimo, priimto taikant Bulgarijos procesinę taisyklę, kuri užkirto kelią, kad jo atžvilgiu būtų priimtas sprendimas, kuriuo byla dėl apskaičiavimo metodikos teisėtumo išnagrinėjama iš esmės.

25. Taigi šiuo prašymu priimti prejudicinį sprendimą nesiekiama išsiaiškinti: a) ar apskaičiavimo metodikos 6.1.1 punktas yra suderinamas su Direktyva 2012/27; b) ar IG turėjo teisę į žalos atlyginimą už minėtos direktyvos pažeidimą; ir c) ar tretieji asmenys, nesusiję su IG, turėtų teisę į tokį žalos atlyginimą.

26. Taigi prašyme priimti prejudicinį sprendimą nekalbama apie tai, ar pagrįsta atlyginti žalą, padarytą taikant teisės akto nuostatą energijos vartojimo efektyvumo srityje, tariamai prieštaraujančią Sąjungos teisei. Vienintelė žala, kurią IG prašo atlyginti, kartoju, yra ta, kuri padaryta dėl (tariamai) vidaus proceso taisyklės, leidžiančios panaikinti teismo pirmąjį sprendimą, kuriuo energijos, už kurią išrašyta sąskaita, apskaičiavimo metodika pripažinta negaliojančia.

27. Tam, kad galėtų priimti sprendimą dėl šios žalos ir jos galimo atlyginimo, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas turi išsiaiškinti, ar suderinama su Sąjungos teise nacionalinė taisyklė, pagal kurią pirmosios instancijos teismo sprendime konstatuotas apskaičiavimo metodikos pripažinimas negaliojančia neteko galios [8].

[8] Nutarties dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą 17 punkte nurodyta vidaus jurisprudencijoje vyraujanti diskusija apie norminių teisės aktų pakeitimų poveikį nagrinėjamose bylose dėl panaikinimo. IG teigia, kad kitu VAT sprendimu, priimtu 2020 m. birželio 26 d., kasacinis skundas Nr. 14350/2019 buvo išnagrinėtas iš esmės ir buvo įvertintas tam tikrų Dekreto Nr. 16-334 straipsnių, kurie buvo panaikinti ar pakeisti prieš priimant sprendimą, teisėtumas. Tačiau posėdyje vykusios diskusijos šiuo klausimu rodo, kad skundas Nr. 14350/2019 buvo susijęs su nuostatomis, kurioms pasibaigus žodinei proceso daliai panaikinimas ar pakeitimas neturėjo įtakos.

28. Taip suprantant prašymą priimti prejudicinį sprendimą, negalima sutikti su VAS pateiktais nepriimtinumu grindžiamais prieštaravimais, iš esmės susijusiais su: a) Teisingumo Teismo procedūros reglamento 94 straipsnio c punkto nesilaikymu; b) ryšio tarp pradinės teisinės padėties ir Sąjungos teisės nebuvimu; c) 2020 m. vasario 11 d. sprendimo *res judicata* galia [9].

29. Nesutikdamas su šiais prieštaravimais, manau, kad:

– nutartyje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą priežastys, dėl kurių teismas *a quo* suformulavo prejudicinius klausimus, yra pakankamai paaiškintos. Todėl ji atitinka Teisingumo Teismo procedūros reglamento 94 straipsnio c punkte nustatytą reikalavimą,

– yra ryšys tarp pradinio proceso dalyko ir Sąjungos teisės, nes pirmojoje byloje, vėliau lėmusios ieškinį dėl žalos atlyginimo, buvo nagrinėjamas Direktyvos 2012/27 taikymas. Šio ieškinio sėkmingumas gali priklausyti nuo Bulgarijos teisėje numatytų procesinių teisių gynimo priemonių, skirtų Sąjungos teisei užtikrinti, tinkamumo,

– 2020 m. vasario 11 d. VAS sprendimo *res judicata* galia neginčijama. Kitas klausimas yra tas, ar, pripažįstant tokią galią, yra galimybė pripažinti teisę į žalos atlyginimą, galinčią atsirasti dėl minėto sprendimo, kiek tai susiję su ginčijama procesine taisykle.

30. Be to, laikausi nuomonės, kad į pirmuosius du prejudicinius klausimus galima atsakyti kartu, o trečiasis, kaip paaiškinsiu vėliau, yra nepriimtinas, nes hipotetinis.

B. Pirmasis ir antrasis prejudiciniai klausimai

1. Skundai teismui dėl panaikinimo ir ieškiniai dėl žalos atlyginimo kaip būdas užtikrinti teisės subjektų teisių gynybą

31. 2021 m. gruodžio 21 d. Sprendime *Randstad Italia* [10] Teisingumo Teismas pakartojo, kad Europos Sąjungos Sutarties 19 straipsnio 1 dalies antra pastraipa įpareigoja valstybes nares numatyti teisių gynimo priemones, būtinas užtikrinti subjektams, kad Sąjungos teisei priklausančiose srityse bus paisoma jų teisės į veiksmingą teisminę gynybą [11].

32. Ši valstybių narių pareiga atitinka procesinės autonomijos principą, pagal kurį, nepažeidžiant galimų šią sritį reglamentuojančių Sąjungos teisės normų, valstybės narės turi nustatyti tokių teisių gynimo priemonių procesinį reglamentavimą [12].

[9] Pažymėjęs, kad 2020 m. vasario 11 d. sprendimas įgijo *res judicata* galią, VAS teigia, kad Sąjungos teisė neįpareigoja netaikyti vidaus nuostatų, suteikiančių tokią galią nacionaliniams teismų sprendimams.

[10] Byla C-497/20, EU:C:2021:1037 (toliau – Sprendimas *Randstad Italia*).

[11] Sprendimo *Randstad Italia* 56 punktas su nuoroda į 2020 m. kovo 26 d. Sprendimo *Miasto Łowicz ir Prokurator Generalny* (C-558/18 ir C-563/18, EU:C:2020:234) 32 punktą.

[12] Sprendimo *Randstad Italia* 58 punktas: „Atsižvelgiant į tai, nepažeidžiant galimų šią sritį reglamentuojančių Sąjungos teisės normų, pagal procesinės autonomijos principą kiekvienos valstybės narės vidaus teisės sistemoje turi būti nustatytos šio sprendimo 56 punkte nurodytų teisių gynimo priemonių procesinės taisyklės, tačiau su sąlyga, kad Sąjungos teisės reglamentuojamose situacijose šios taisyklės nebūtų mažiau palankios nei panašiose situacijose, kurioms taikoma vidaus teisė (lygiavertiškumo principas), ir kad dėl jų netaptų praktiškai neįmanoma ar pernelyg sudėtinga pasinaudoti Sąjungos teisės suteiktomis subjektinėmis teisėmis (veiksmingumo principas)“.

33. Diskrecija, kuria naudojasi valstybės narės, yra tokios apimties, kad Sąjungos teisė jų nereikalauja numatyti *atskiro* ieškinio [13], leidžiančio *tiesiogiai* pirmiausia ginčyti Sąjungos teisei prieštaraujančias nacionalines nuostatas.

34. Teisingumo Teismas nesutiko, kad tokio atskiro ieškinio nacionalinėje teisėje nenumatymas pažeidžia Chartijos 47 straipsnį: „[p]agal veiksmingos teisminės gynybos principą savaime nereikalaujama atskiro ieškinio, kuriuo būtų siekiama ginčyti nacionalinių nuostatų atitiktį Sąjungos teisės normoms, buvimo, jeigu yra viena ar kelios teisių gynimo priemonės, kuriomis galima netiesiogiai [papildomai] užtikrinti asmenų teisių, kylančių iš Sąjungos teisės, laikymąsi“ [14].

35. Taigi, siekiant išsaugoti teises, kurias Sąjungos teisės normos „suteikia asmenims“, pakanka, kad kitos teisių gynimo priemonės papildomai užtikrintų šių teisių laikymąsi.

36. Tarp procesinių teisių gynimo priemonių, tinkamų, kad ir papildomai, užtikrinti Sąjungos teisės normų pripažįstamų teisių laikymąsi, yra privačių asmenų galimybė valstybei narei pateikti reikalavimą atlyginti žalą, jiems padarytą dėl tokių teisių pažeidimo.

37. Taigi „Sąjungos teisės visiškas veiksmingumas ir veiksminga iš šios teisės kylančių privačių asmenų teisių apsauga tam tikrais atvejais gali būti užtikrinami remiantis valstybės atsakomybės už Sąjungos teisės pažeidimais asmenims padarytą žalą principu; šis principas neatsiejamas nuo Sutarčių, kuriomis grindžiama Sąjunga, sistemos“ [15].

38. Pagal šią jurisprudenciją procesinių taisyklių, pagal kurias, nors negalimi skundai dėl panaikinimo, numatyti ieškiniai dėl žalos atlyginimo, leidžiantys suinteresuotiems asmenims veiksmingai ginti savo teises, taikymas iš esmės yra suderinamumas su Chartijos 47 straipsniu.

39. Teismas *a quo* turi nustatyti, ar Bulgarijos teisėje reglamentuojamas ir jam žinomas ieškinys dėl žalos atlyginimo dėl savo ypatumų yra tinkamas siekiant veiksmingai apsaugoti teises, kurias Sąjungos teisės aktai suteikia ieškovui.

40. Atlikdamas šią analizę, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas gali rasti vertingos informacijos 2018 m. spalio 4 d. Sprendime *Kantarev* [16], kurį jis pats nurodo, juo labiau kad jame nagrinėti klausimai, susiję su ieškinių dėl valstybės deliktinės atsakomybės reglamentavimu Bulgarijoje [17].

41. Tame sprendime Teisingumo Teismas konstatavo:

– „nacionalinis teismas turi patikrinti, ar nukentėjęs asmuo buvo pakankamai rūpestingas, kad išvengtų žalos ar ją sumažintų ir ar, be kita ko, tinkamu laiku pasinaudojo visomis jam prieinamomis teisinės gynybos priemonėmis“ [18],

[13] Tokiu yra laikomas ieškinys ar skundas, nukreipti visų pirma prieš pačią normą, o ne tik prieš individualius jos taikymo aktus.

[14] 2019 m. lapkričio 21 d. Sprendimo *Deutsche Lufthansa* (C-379/18, EU:C:2019:1000) 61 punktas.

[15] 2019 m. gruodžio 19 d. Sprendimo *Deutsche Umwelthilfe* (C-752/18, EU:C:2019:1114) 54 punktas.

[16] Byla C-571/16, EU:C:2018:807.

[17] Šie argumentai, kiek jie yra bendri, tebegalioja, nors Bulgarijos teisės aktai šiuo klausimu yra pakeisti, kaip buvo nurodyta per teismo posėdį.

[18] 140 punktas.

– „vis dėlto <…> veiksmingumo principui prieštarautų tai, jei nukentėjusiojo asmens būtų reikalaujama sistemiškai pasinaudoti visomis jam prieinamomis teisinės gynybos priemonėmis, net jei tai būtų pernelyg sunku ar to negalima būtų pagrįstai iš jo reikalauti“ [19],

– „pareiga iš anksto konstatuoti [iš pradžių reikalauti] administracinio akto, dėl kurio atsirado žalos, panaikinim[o] *savaime* neprieštarauja veiksmingumo principui. Vis dėlto dėl tokios pareigos gali tapti pernelyg sudėtinga gauti žalos, padarytos pažeidus Sąjungos teisės nuostatas, atlyginimą, jei praktiškai toks panaikinimas negalimas ar yra labai ribotas“ [20].

2. Bulgarijos teisėje numatyta dvejopa proceso tvarka: skundai teismui dėl norminių teisės aktų ir ieškiniai dėl žalos atlyginimo

42. Bulgarijos teisėje numatytas tiesioginis (atskiras) ieškinys, kuris padeda kontroliuoti vidaus teisės aktų suderinamumą su Sąjungos teise. Būtent dėl tokio ieškinio pirmosios instancijos teismas galėjo priimti 2018 m. balandžio 13 d. sprendimą, kuriame apskaičiavimo metodikos 6.1.1 punktas buvo pripažintas negaliojančiu dėl to, kad neatitiko Direktyvos 2012/27 tikslų [21].

43. Be šio tiesioginio ieškinio, pagal Bulgarijos teisę taip pat galima papildoma teisių gynimo priemonė – pareikšti ieškinį dėl deliktinės valstybės atsakomybės už Sąjungos teisės normos, pripažįstančios asmenų teises, pažeidimą.

44. Per teismo posėdį pažymėta, kad žalos atlyginimo priemonė suteikia teisę jurisdikciją turintiems teismams pripažinti, nors ir *incidenter tantum* bei su pasekmėmis bylos šalims, norminio pojstatyminio teisės akto, dėl kurio ieškovui padaryta žala, neteisėtumą. Neatrodo, kad šiuos teismus riboja ta aplinkybė, jog norminis teisės aktas buvo panaikintas ar pakeistas prieš priimant teismo sprendimą.

45. Šios dvejopos proceso tvarkos iš esmės pakaktų, siekiant užtikrinti teisę į teisminę gynybą, kaip tvirtina VAS, Lenkijos vyriausybė ir Komisija:

– VAS teigimu, nacionalinė teisė suteikia galimybę kiekvienam, kuris mano, kad patyrė žalą dėl tariamai neteisėto administracinio akto, gauti kompensaciją už patirtą žalą, pareiškiant ieškinį dėl žalos atlyginimo. Šis ieškinys taip pat leidžia įvertinti nagrinėjamo akto teisėtumą ir visų pirma atitinka Sąjungos teisėje reikalaujamus lygiavertiškumo ir veiksmingumo principus.

– Lenkijos vyriausybės teigimu, Chartijos 47 straipsnis nenustato reikalavimo, kad būtų atskira teisių gynimo priemonė, leidžianti užginčyti nacionalinių nuostatų atitiktį Sąjungos teisei. Kadangi pagal Bulgarijos teisę atrodo leidžiama, kad nagrinėjant ieškinį dėl žalos, padarytos panaikintu administraciniu aktu, atlyginimo, būtų pripažintas šio akto neteisėtumas, ginčijami nacionalinės teisės aktai atitinka reikalavimus, susijusius su teise į veiksmingą teisminę gynybą.

– Komisija iš esmės sutinka su Lenkijos vyriausybės nuomone, kad, atsižvelgiant į Chartijos 47 straipsnį, pakanka ieškinio dėl žalos atlyginimo, leidžiančio patikrinti pakeistos norminio teisės akto nuostatos teisėtumą.

[19] 142 punktas.

[20] 143 punktas.

[21] Žr. šios išvados 6 išnašą.

46. Pirma nurodyta Teisingumo Teismo jurisprudencija leistų patvirtinti tokią nuomonę. Valstybės atsakomybės nustatymo procedūra, jei veiksminga, gali pasiūlyti teisių gynimo priemonę asmenims dėl sukeltos žalos, jeigu ją taikant galima patikrinti nacionalinės teisės aktų nuostatų atitiktį Sąjungos teisei.

47. Vis dėlto šis pirminis atsakymas turi būti niuansuojamas, nes Bulgarijos teisėje numatytas atskiras ieškinys gali ir nevisiškai užtikrinti norminio nacionalinės teisės akto nuostatos suderinamumo su Sąjungos teise kontrolę arba turėti trukdomąjį poveikį. Žalos atlyginimo priemonei taip pat gali būti daromas šis poveikis, kaip paaiškinsiu vėliau.

48. Žinoma, kaip minėjau, Sąjungos teisėje nereikalaujama, kad būtų atskiras ieškinys. Tačiau, jei kuri nors valstybė narė jį numato, manau, kad valstybių narių laisvei reglamentuoti ESS 19 straipsnio 1 dalies antroje pastraipoje nurodytų ieškinių pareiškimo procesines taisykles yra taikomi lygiavertiškumo ir veiksmingumo principai [22].

49. Valstybės narės atsakomybės nustatymo procedūra yra papildoma teisių gynimo priemonė, siekiant veiksmingos asmenų teisių apsaugos, kai nacionalinė teisė nenumato atskiro ieškinio. Jei toks ieškinys yra, primygtinai pažymiu, kad jis turėtų atitikti lygiavertiškumo ir veiksmingumo sąlygas, kurių reikalaujama Sąjungos teisėje.

50. Be to, jei pagal vidaus proceso teisę asmeniui sudėtinga gauti kompensaciją, tokiai galimybei sudaromos kliūtys arba ji vilkinama, teisės į teisminę gynybą yra nesilaikoma ir dėl to gali atsirasti nauja priežastis reikalauti nustatyti valstybės atsakomybę. Būtent atsakomybę, dėl kurios IG siekia gauti žalos atlyginimą pagrindinėje byloje.

51. Ar Bulgarijos teisėje numatytas atskiras ieškinys atitinka Sąjungos teisėje nustatytas lygiavertiškumo ir veiksmingumo sąlygas?

52. Kalbant apie *lygiavertiškumo* principą, reikia pažymėti, jog panašu, kad dalyko netekimas (VAS konstatuotas šioje byloje) neapsiriboja skundais teismui dėl su Sąjungos teise nesuderinamų vidaus teisės normų.

53. Su sąlyga, kad tai patikrins prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, iš turimos informacijos galima daryti išvadą, kad ieškinys netektų dalyko ir tuo atveju, jei ginčijama nuostata būtų negaliojanti dėl pagal hierarchiją viršesnės nacionalinės normos pažeidimo.

54. Kalbant apie *veiksmingumo* principą, reikia pažymėti, kad iš ginčo, kuris turi būti išspręstas pagrindinėje byloje, matyti, kad praktiškai tampa labai sudėtinga pasinaudoti Sąjungos teisės aktais IG suteikta teise pareiškiant atskirą ieškinį, kai ginčijama teisės nuostata pakeičiama vykstant procesui, kaip išnagrinėsiu toliau.

[22] Sprendimo *Randstad Italia* 58 punktas ir 2022 m. kovo 10 d. Sprendimo *Grossmania* (C-177/20, EU:C:2022:175) 49 punktas.

3. Skundo teismui dėl norminio teisės akto dalyko netekimas ir šio akto pakeitimo pasekmės

55. Remiantis bylos medžiagoje esančiais ir per posėdį patvirtintais duomenimis, skundas teismui dėl norminių poįstatyminių teisės aktų Bulgarijos teisėje reglamentuotas taip, kad (kaip yra šiuo atveju) jis gali netekti dalyko, jei ginčijamas aktas yra pakeičiamas prieš teismams priimant galutinį sprendimą iš esmės [23].

56. Apskritai Sąjungos teisė nedraudžia valstybei narei skundų teismui dėl norminių teisės aktų panaikinimo reglamentuoti taip, kad paprastai jurisdikciją turintys teismai turėtų priimti sprendimą tik dėl normų, kurios galioja priimant sprendimą [24].

57. Vis dėlto atsižvelgiant į šios taisyklės ypatybes pagal vidaus teisę gali būti, kad jos taikymas gali reikšti didelį apribojimą teismams, visų pirma ir su *erga omnes* poveikiu, patikrinti ginčijamos, o vėliau pakeistos nuostatos teisėtumą.

58. Tad būtina išnagrinėti, ar dėl tokio apribojimo Bulgarijos teisė užtikrina veiksmingą Sąjungos suteiktų teisių teisminę gynybą, atsižvelgiant į normos poveikį iki jos pakeitimo ar panaikinimo.

59. Kalbant apie pirmąją bylą, reikia pažymėti, kad užteko, jog byloje Nr. 1372/2016 IG ginčijama nuostata būtų pakeista prieš priimant sprendimą dėl kasacinio skundo tam, kad pirmosios instancijos sprendimas, kuriuo skundas buvo patenkintas, būtų panaikintas. Šią nuostatą panaikinus pirmosios instancijos teismo sprendimu, šis teismo sprendimas buvo panaikintas, kasaciniam teismui jo nenagrinėjus iš esmės.

60. Taigi IG negalėjo pasiekti, kad norminis teisės aktas būtų galutinai panaikintas, nors jo prašymas dėl šio akto panaikinimo pirmojoje instancijoje buvo patenkintas. Priešingai, nepaisant šio sprendimo, pasekmės, atsiradusios per laikotarpį nuo šio, Sąjungos teisei prieštaraujančio, akto įsigaliojimo ir jo pakeitimo, išliko.

61. Toks rezultatas yra dėl norminių teisės aktų (ar bent jau dėl teismo aiškinimo), kurie, kaip matyti iš posėdžio eigos, neatrodo, kad atitiktų aiškumo ir numatomumo sąlygas, būtinas siekiant užtikrinti teisę į veiksmingą teisminę gynybą.

[23] Priimtas pakeitimas taip leidžia, kad ginčijama nuostata išsaugotų iki tol turėtą poveikį. VAS savo rašytinėse pastabose teigia, kad Sąjungos proceso sistemoje, remiantis Teisingumo Teismo procedūros reglamento 149 straipsniu, pastarasis pripažįsta, kad nebeliko tiesioginio ieškinio dalyko, kai prieš priimant teismo sprendimą ginčijamas aktas buvo pakeistas. Nors tai taikoma, kai teismo sprendimas pirmojoje instancijoje nebuvo priimtas, remiantis Teisingumo Teismo jurisprudencija, ieškinys dėl akto, kuris jau nebegalioja, panaikinimo nebūtinai dėl to netenka savo dalyko, jei ieškovas išlaiko suinteresuotumą dėl minėto akto panaikinimo. Šiuo klausimu žr. K. Lenaerts, I. Maselis ir K. Gutman: *ES Procedural Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014, 7.10 punktą bei nurodytą jurisprudenciją.

[24] Kai kuriose valstybėse narėse ta pati taisyklė taikoma įstatymų konstitucingumo kontrolei *a posteriori*. Įstatymų panaikinimas po ieškinio pareiškimo iš esmės lemia ieškinio palikimą nenagrinėtu, nes laikoma, kad procese, kuriuo siekiama objektyvaus teisės sistemos išgryninimo, nėra poreikio priimti sprendimo dėl negaliojančio teisės akto. Vis dėlto šios sąlygos galima netaikyti, kai įstatymas, nepaisant to, kad yra panaikintas, ir toliau turi tam tikrą poveikį (veikimas neribotą laiką) arba reikia išsiaiškinti, ar jis, jei taikomas ginčijamoms faktinėms aplinkybėms pagal *tempus regit factum* principą, atitinka Konstituciją.

62. Teismo posėdyje buvo aptarta, koks buvo teisinis pagrindas, kuriuo remdamasi VAS penkių teisėjų kolegija nusprendė konstatuoti, kad nebeliko bylos dalyko. VAS atstovė, atsakydama į Teisingumo Teismo klausimus, tvirtino, kad tokio teisinio pagrindo Administracinio proceso kodekso 221 straipsnio 4 dalyje [25] nėra, o penkių teisėjų kolegija nenurodė jokios kitos nuostatos, kuria būtų galima remtis [26].

63. Normos aiškumo ir numatomumo trūkumo pasekmės (neigiamos ieškovui, iš kurio atimama galimybė, kad byla bus išnagrinėta iš esmės, nepaisant to, kad jis laimėjo pirmojoje instancijoje) būtų dar didesnės, jei, kaip teigia IG, ta norma būtų taikoma iš anksto neišklausius byloje dalyvaujančių šalių, kad jos pateiktų argumentus dėl jos įtakos ginčui [27].

64. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas turi nustatyti, ar ginčijama procesinė tvarka yra pakankamai aiški ir numatoma, kiek tai susiję su jos poveikiu, ar, priešingai, atsakymas į klausimą dėl asmens, kuriam turi įtakos tam tikra su Sąjungos teise nesuderinama vidaus nuostata, priklauso nuo įvairių teismų vertinimo, todėl sumažėja teisinis tikrumas.

65. Vis dėlto didžiausia problema vertinant šią procesinę tvarką yra ta, kad pagal ją vykdomajai valdžiai leidžiama atgaline data panaikinti jau priimto teismo sprendimo, kuriame konstatuotas Sąjungos teisės pažeidimas, galiojimą. Pakanka, kad prieš kasaciniam teismui priimant sprendimą tik būtų nutarta pakeisti normą, kuri šiuo teismo sprendimu panaikinta [28].

66. Taip lyg nutiko nagrinėjamoje byloje: apskaičiavimo metodika pakeista „būtent dėl“ pirmosios instancijos teismo sprendimo, kuriuo nuspręsta nurodyti ją panaikinti [29].

67. Jei taip būtų (o tai vėl turi nustatyti prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas), skundų teismui dėl poįstatyminių teisės aktų nuostatų panaikinimo, kuriuos nagrinėjant šios nuostatos pripažįstamos neatitinkančiomis Sąjungos teisei, veiksmingumas priklausytų nuo ginčijamą nuostatą priėmusios valdžios institucijos valios.

68. Atsižvelgiant į tai, niekas šiai valdžios institucijai nesukliudytų nuspręsti pakeisti norminį teisės aktą, būtent siekiant išvengti pirmosios instancijos teismo sprendimo, patenkinusio skundą, panaikinimo pasekmių, kol jis nėra patvirtintas galutiniu sprendimu kasaciniame procese.

69. Kitaip tariant, ginčijama proceso tvarka leidžia ja pasinaudoti kaip priemone užtikrinti, kad ankstesnis teismo sprendimas, kuriuo buvo pripažintas Sąjungos teisės pažeidimu pagrįstas negaliojimas, būtų neveiksmingas. Dėl to būtų pernelyg sudėtinga, pažeidžiant veiksmingumo principą, ginti asmenų teises.

[25] Primenu, kad šios išvados 10 punkte pateikta nuostata numato, jog administracinė valdžios institucija „panaikina“ ginčijamą aktą, o savo ruožtu VAS panaikina dėl šio akto priimtą teismo sprendimą.

[26] Remiantis nutartimi dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą (9 punktas), VAS įrodinėjo, kad byloje buvo panaikintas norminis teisės aktas, kuriam taikoma Administracinio proceso kodekso 204 straipsnio 3 dalis. Pagal šią nuostatą, kai žalą padarė panaikintas aktas, pastarojo neteisėtumą turi nustatyti teismas, nagrinėjantis ieškinį dėl žalos atlyginimo.

[27] IG posėdyje nurodė, kad VAS kolegija sprendimą priėmė jo neišklausiusi dėl galimo ieškinio dalyko netekimo.

[28] Kaip matyti iš per teismo posėdį vykusių diskusijų, pakaktų minimalaus norminės teisės nuostatos pakeitimo, kad nagrinėjama byla liktų be dalyko. IG tvirtino (jo rašytinių pastabų 45 punktas), kad atliktas pakeitimas toks nebuvo, nes naujasis įsakymas nustatė tokią pačią apskaičiavimo metodiką. Vis dėlto teismas *a quo* konstatuoja, kad 2019 m. rugsėjo 20 d. paskelbtas įsakymas pakeitė ankstesnįjį, „ypač“ atsižvelgiant į bendrosios nuosavybės teise priklausančiuose pastatuose suvartotos šilumos energijos paskirstymo metodikos 6.1.1 punktą (nutarties dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą 6 punktas).

[29] IG, kuris per teismo posėdį atkreipė dėmesį į šį aspektą, rašytinių pastabų 4 punktas. Mano nuomone, jo vertinimų tolesnės diskusijos negali paneigti.

70. Tiesa, kaip per posėdį nurodė VAS, vykdomoji valdžia ar apskritai valdžios institucija, kuri priima norminį poįstatyminį teisės aktą, turi teisę bet kada jį pakeisti ar panaikinti.

71. Vis dėlto šia teise negalima naudotis kaip priemone *neutralizuoti* teismų jau priimtus sprendimus, kuriuose buvo nustatytas Sąjungos taisyklių pažeidimas, kai taikant šį mechanizmą kartu draudžiama:

– peržiūrėti pirmosios instancijos teismo sprendimą aukštesnėje instancijoje (šiuo atveju – VAS penkių teisėjų kolegijoje), pripažįstant jį negaliojančiu ne dėl materialinių pagrindų, bet dėl visiškai su procesu nesusijusios aplinkybės, kuri priklauso tik nuo vienašalės normą priėmusio subjekto, kuris, be to, yra kasatorius, valios,

– kad ginčijamo norminio teisės akto pripažinimas negaliojančiu turėtų poveikį, kokį nustatė pirmosios instancijos teismas, įskaitant poveikį tuo metu, kol tas aktas galiojo.

72. Vadinasi, skundas dėl panaikinimo, paduotas teismui tuo metu, kai norminis teisės aktas galiojo ir kuris buvo pagrįstai išnagrinėtas ieškovo naudai pirmosios instancijos teismo sprendimu, priimtu tuo metu, kai šis aktas dar galiojo, netenka dalyko dėl to akto pakeitimo, priimto jau priėmus pirmosios instancijos teismo sprendimą.

73. Apibendrinant galima teigti, kad institucija, kuri iš pradžių patvirtina aktą ir jį pakeičia „reaguodama“ į pirmosios instancijos teismo sprendimą (dėl kurio ta pati institucija pateikė kasacinį skundą), pasiekia, kad toks sprendimas nebeturėtų galios, nepaisant to, kad jokia aukštesnė instancija nesprendė dėl jo turinio.

74. Galiausiai skundo teismui dėl panaikinimo baigtis priklausytų nuo atsitiktinumo, o tai būtų nepriimtina. Ji priklausytų ne nuo jo teisminio vertinimo iš esmės, bet nuo to, kad ginčijamą nuostatą priėmusi institucija gali teisės aktą pakeisti, jei konstatuoja, kad teisminė peržiūra pirmojoje instancijoje jai buvo nepalanki.

75. Remiantis tuo, kas nurodyta anksčiau, mano nuomone, darytina išvada, kad neatrodo, jog Bulgarijos teisėje numatytas atskiras ieškinys, esant tokioms aplinkybėms, kurias ką tik nurodžiau, užtikrintų veiksmingą apsaugą tiems, kurie teigia, kad buvo pažeistos Sąjungos teisės jiems suteiktos teisės.

76. Vis dėlto prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas turi nustatyti, ar vidaus proceso tvarka gali būti aiškinama taip, kad, atsižvelgiant į nagrinėjamo ginčo aplinkybes, ginčijamos normos pakeitimas netrukdo priimti galutinio sprendimo dėl skundo esmės.

77. Šiuo tikslu reikėtų tiksliai nustatyti, ar ginčijamos tvarkos pasekmės, susijusios su vis dar *sub iudice* ieškinių dalyko netekimu, yra pakankamai aiškios ir tikslios, taip pat turi tvirtą teisinį pagrindą.

78. Galiausiai būtų galima apsvarstyti galimybę, ar nebenagrinėjant skundo dėl panaikinimo, nes nebeliko jo dalyko, nukentėjusioji šalis galėtų pareikšti ieškinį dėl valstybės atsakomybės, t. y. pasinaudoti papildomu pažeistų teisių apsaugos mechanizmu.

79. Ieškinys dėl žalos atlyginimo, kaip minėjau, padėtų IG gauti žalos, patirtos dėl to, kad jis buvo priverstas pasinaudoti procesine teisių gynybos priemone, kuri galiausiai pasirodė nesėkminga dėl su jo veiksmais visiškai nesusijusių aplinkybių, atlyginimą.

80. Mano nuomone, atsakomybės už žalą, padarytą taikant su Sąjungos teise nesuderinamą teisės nuostatą, pripažinimo turėtų būti siekiama pareiškiant ieškinį dėl žalos atlyginimo tik tuo atveju, jei pagal ginčijamą proceso tvarką neįmanomas teisės į veiksmingą teisminę gynybą reikalavimus atitinkantis aiškinimas.

81. Be to, būtina išsiaiškinti, ar dėl direktyvų taikymo tvarkos ypatumų nacionalinė teisė leidžia ginti teisėtus interesus tų, kurie, kaip IG atveju, direktyva suteiktomis teisėmis gali remtis tik tuo atveju, jei su ja nesuderinama vidaus nuostata pripažįstama negaliojančia.

82. Iš tiesų, net jei direktyva, pagal kurią fiziniam asmeniui kyla pripažintos teisės, būtų taikoma tiesiogiai, IG būtų sudėtinga ja remtis prieš privatų asmenį, kaip antai energijos tiekimo įmonę, kuriai sumokėjo sumas, apskaičiuotas taikant ginčijamos metodikos 6.1.1 punktą [30].

83. Galiausiai tam, kad būtų užtikrinta Sąjungos teisės sistemos pripažintų teisių apsauga, pagal nutartyje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą aprašytą dvejopą proceso tvarką asmenys turėtų:

– pirmiausia siekti, kad būtų panaikinta norminio teisės akto nuostata, kuri yra nesuderinama su Sąjungos teise, pateikdami skundą, kuris, jį net ir laimėjus pirmojoje instancijoje, gali staiga likti be dalyko dėl tokios nuostatos pakeitimo, siekiant išvengti jos panaikinimo pasekmių,

– antra, reikalauti atlyginti žalą, pareiškiant ieškinį dėl valstybės atsakomybės [31].

84. Esant šioms sąlygoms, manau, kad ginčijama proceso tvarka pernelyg apsunkina galimybę užtikrinti teisminę gynybą, siekiant veiksmingai apsaugoti pagal Sąjungos teisę kylančias teises.

85. Tai, kas išdėstyta pirma, taikoma asmenims, kurie bandė siekti, kad teismine tvarka būtų panaikintos su Sąjungos teise nesuderinamos norminių teisės aktų nuostatos. Tai netaikoma tiems, kurie tokio nesuderinamumo neginčijo ir prireikus žalos atlyginimo turės reikalauti pareikšdami ieškinį dėl valstybės atsakomybės.

C. Trečiasis prejudicinis klausimas

86. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas nori sužinoti, ar „leistina, kad laikotarpiu nuo ginčijamos nuostatos priėmimo iki jos pakeitimo ji ir toliau reglamentuoja neribotos asmenų grupės, nepareiškusių ieškinių dėl žalos atlyginimo, grindžiamų šia nuostata, teisinius santykius“.

87. Atsižvelgiant į mano siūlomus atsakymus į pirmąjį ir antrąjį prejudicinius klausimus, nemanau, kad būtina atsakyti į trečiąjį.

88. Bet kuriuo atveju trečiasis prejudicinis klausimas prašymo priimti prejudicinį sprendimą kontekste yra vien hipotetinis.

[30] Šiuo klausimu apskritai žr. 2018 m. rugpjūčio 7 d. Sprendimą *Smith* (C-122/17, EU:C:2018:631).

[31] VAS posėdyje tvirtino, kad tas, kuris ginčija norminio teisės akto nuostatos teisėtumą šiame teisme, taip pat gali prašyti atitinkamo žalos atlyginimo. Tačiau, kaip jis paaiškino, pats VAS turėtų perduoti šį prašymą jurisdikciją turinčiam teismui, kuris nustatytų, ar yra valstybės atsakomybė.

89. Priimant sprendimą dėl IG pateikto ieškinio dėl žalos atlyginimo (kuris, primenu, yra pirmosios bylos dalykas), nesvarbu, koks yra trečiųjų asmenų, ne kasatorių, teisinių santykių režimas, arba tai, kad „nacionalinės nuostatos atitikties Sąjungos teisės nuostatai vertinimas šių asmenų atžvilgiu nebuvo atliktas, atsižvelgiant į laikotarpį iki pakeitimo“.

90. Iš tiesų sprendimas, kuris bus priimtas dėl IG ieškinio, dėl kurio pateiktas šis prašymas priimti prejudicinį sprendimą, nesusijęs su „asmenų, kurie nepareiškė ieškinių dėl žalos atlyginimo“, padėtimi. Prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas turi atsižvelgti tik į pirmąjį ieškinį.

91. Manau, kad trečiasis prejudicinis klausimas, suformuluotas taip, kaip ką tik nurodžiau, yra nepriimtinas.

V. Išvada

92. Remdamasis tuo, kas išdėstyta, siūlau Teisingumo Teismui taip atsakyti *Administrativen sad Sofia-grad* (Sofijos administracinis teismas, Bulgarija):

Veiksmingos teisminės gynybos principas, visų pirma Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnis, *per se* nereikalauja atskiro ieškinio, kurio pagrindinė paskirtis – ginčyti nacionalinių nuostatų atitiktį Sąjungos teisės nuostatoms, jei yra viena ar kelios teisių gynimo priemonės, leidžiančios papildomai užtikrinti pagal Sąjungos teisę kylančių asmenų teisių laikymąsi.

Nacionalinės teisės aktai, kuriuose numatyta savarankiška teisių gynimo priemonė, skirta nacionalinių nuostatų atitikčiai Sąjungos nuostatoms ginčyti, turi užtikrinti šio asmenims prieinamo ginčijimo mechanizmo veiksmingumą.

Šis veiksmingumas nėra garantuojamas, kai, taikant nacionalinės teisės aktus, teismo sprendimas, kuriuo norminis poįstatyminis teisės aktas pirmojoje instancijoje pripažintas nesuderinamu su Sąjungos teise ir dėl kurio yra paduotas kasacinis skundas, gali, išsamiau nenagrinėjant jo motyvų, būti panaikintas vien dėl to, kad po jo paskelbimo ginčijamą aktą priėmusi institucija tą aktą pakeitė, ir taip netekti galios be galimybės jį nagrinėti iš esmės pagal kasacinį skundą.